

Noves ruralitats i desenvolupament rural. Estat de la qüestió i aplicació d'un nou mètode d'anàlisi a Catalunya: la *rural web**

Eloi Guinjoan
Anna Badia
Antoni F. Tulla

Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia
eloi.guinjoan@uab.cat
anna.badia@uab.cat
antoni.tulla@uab.cat

Recepció: desembre de 2015
Acceptació: abril de 2016

Resum

El present article comença amb un estat de la qüestió sobre el nou paradigma de desenvolupament rural, al qual segueix una crítica a la literatura revisada per elaborar-lo. A continuació, presentem el model de la *rural web* (Ploeg i Marsden, 2008), un marc teòric innovador sobre el desenvolupament rural, i que alhora pot ser utilitzat com a eina d'anàlisi i de diagnosi. Tot seguit, expliquem com hem aplicat aquest model, a partir de qüestionaris i grups focals, per tal d'analitzar el procés de desenvolupament que ha viscut la comarca del Priorat des dels anys vuitanta fins a l'actualitat. Els resultats obtinguts ens permeten concloure que el model de la *rural web* constitueix una eina útil per comprendre en profunditat un procés de desenvolupament rural, per bé que no s'ha d'entendre com un model rígid i incontestable.

Paraules clau: desenvolupament rural; *rural web*; metodologia; grups focals; Priorat

* Aquest article s'inscriu en el marc del projecte d'investigació *Desarrollo rural en áreas de montaña: la segunda mejor opción en el territorio como instrumento para la diversificación productiva* (CSO2012-31979), finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat, i l'investigador del qual és el Dr. Antoni F. Tulla. L'elaboració de l'article ha estat possible gràcies a una beca del Programa de Formació del Professorat Universitari (FPU), del Ministeri d'Educació, Cultura i Esport.

Resumen. *Nuevas ruralidades y desarrollo rural. Estado de la cuestión y aplicación de un nuevo método de análisis en Cataluña: la rural web*

El presente artículo empieza con un estado de la cuestión sobre el nuevo paradigma de desarrollo rural, al que sigue una crítica a la literatura revisada para su elaboración. A continuación, presentamos el modelo de la *rural web* (Ploeg y Marsden, 2008), un marco teórico innovador sobre el desarrollo rural, y que a la vez puede ser utilizado como herramienta de análisis y de diagnóstico. Más adelante, explicamos cómo hemos aplicado este modelo, a partir de cuestionarios y grupos focales, para analizar el proceso de desarrollo que ha vivido la comarca del Priorat (Tarragona) desde los años ochenta hasta la actualidad. Los resultados obtenidos nos permiten concluir que el modelo de la *rural web* constituye una herramienta útil para comprender en profundidad un proceso de desarrollo rural, aunque no debe ser entendido como un modelo rígido e incontestable.

Palabras clave: desarrollo rural; *rural web*; metodología; grupos focales; Priorat

Résumé. *Nouvelles ruralités et développement rural. État de la question et application d'une nouvelle méthode d'analyse en Catalogne: le rural web*

Cet article présente un état de la question du nouveau paradigme du développement rural, suivi d'une évaluation critique de la littérature examinée pour son élaboration. Ensuite, nous présentons le modèle du *rural web* (Ploeg et Marsden, 2008), un cadre théorique innovant sur le développement rural qui peut également être utilisé comme outil d'analyse ou de diagnostic. A continuation, nous expliquons comment nous avons appliqué ce modèle, en utilisant des questionnaires et des groupes de discussion, pour analyser le processus de développement qui a affecté la région du Priorat (sud-ouest de la Catalogne) à partir des années 1980 jusqu'à nos jours. Les résultats obtenus nous permettent de conclure que le modèle du *rural web* est un instrument utile pour une compréhension en profondeur d'un processus de développement rural, bien qu'il ne puisse pas être considéré comme un modèle rigide ou incontestable.

Mots-clés: développement rural; *rural web*; méthodologie; groupes focalisés; Priorat

Abstract. *New ruralities and rural development. State of the question and application of a new analytical method in Catalonia: the 'rural web'*

This article starts with the state of the question of the new paradigm of rural development, which is followed by a critical assessment of the literature reviewed for its elaboration. Next, we present the model of the 'rural web' (Ploeg and Marsden, 2008), an innovative theoretical framework about rural development which can also be used as an analytical or diagnostic tool. Afterwards, we explain how we applied this model using questionnaires and focus groups to analyse the process of development that has undergone the county of Priorat (SW Catalonia) from the 1980s until now. The results obtained allow us to conclude that the model of the 'rural web' is a useful tool for an in-depth understanding of a rural development process, even though it cannot be understood as a rigid or incontestable model.

Keywords: rural development; rural web; methodology; focus groups; Priorat

Sumari

1. Introducció	4. Resultats: una anàlisi qualitativa del procés de desenvolupament del Priorat (1980-2015)
2. El nou paradigma de desenvolupament rural: estat de la qüestió i anàlisi crítica de la literatura	5. Conclusions
3. Aplicació d'una nova metodologia d'anàlisi a Catalunya: la <i>rural web</i>	Referències bibliogràfiques

1. Introducció

Finalitzada la Segona Guerra Mundial, la consolidació del model urbà i industrial va condemnar les àrees rurals a una funció merament productiva i va limitar el desenvolupament de l'espai rural a un simple creixement econòmic basat en la modernització del sector agrari. Com a reacció als impactes negatius de caire social i ambiental que aquest model exogen generava, a partir de 1970 va anar agafant cos una nova manera de plantejar el desenvolupament de les àrees rurals, molt més sensible amb la població local i el territori en conjunt. La consolidació d'aquest nou paradigma de desenvolupament rural a principis del segle XXI s'ha traduït en un gran nombre d'esforços per teoritzar-lo des de disciplines i òptiques diferents, la qual cosa ha generat una extensa literatura (Guinjoan *et al.*, 2016).

Aquest article té un doble objectiu. En primer lloc, aportar un estat de la qüestió sobre aquest nou paradigma de desenvolupament rural, per la qual cosa hem efectuat una síntesi de la literatura més rellevant sobre el tema. Aquesta es presenta a la primera part de l'article i apareix complementada amb una breu crítica de la literatura revisada que posa èmfasi en algunes incongruències identificades a partir de l'exercici de síntesi realitzat. En segon lloc, demostrar la utilitat de la *rural web* —un marc teòric definit per Ploeg i Marsden (2008)— com a eina d'anàlisi de processos de desenvolupament rural, en la primera aplicació d'aquest model a Catalunya. Així, després d'una breu introducció al model de la *rural web* i d'una simplificació d'aquest, explicarem com l'hem aplicat per analitzar el recent procés de desenvolupament rural que ha experimentat la comarca del Priorat, a través d'un enfocament qualitatiu que ha combinat la realització de qüestionaris i grups focals amb agents clau del territori.

Finalment, presentarem els primers resultats derivats de l'aplicació d'aquesta metodologia innovadora i tractarem d'oferir una visió integrada i sintetitzada del procés de desenvolupament que ha experimentat la comarca del Priorat. En aquest sentit, identificarem quins han estat els factors o variables clau que han contribuït al desenvolupament d'aquest territori i aportarem nous criteris per tenir en compte en la planificació d'un procés de desenvolupament rural i en la definició de les polítiques corresponents.

2. El nou paradigma de desenvolupament rural: estat de la qüestió i anàlisi crítica de la literatura

2.1. Antecedents, origen i característiques del nou paradigma

Un cop acabada la Segona Guerra Mundial, a Europa es va consolidar un model urbà i industrial que descansava en la concentració dels factors necessaris per a la producció com a recepta per al creixement econòmic (Oliva Serrano, 1997: 327). En aquest context, el progrés de la societat va ser enfocat pels estats des d'una òptica centralista i basada en el concepte de la modernització (Taylor, 1989: 305). Així, mentre que els centres urbans eren vistos com a pols de desenvolupament, les àrees rurals eren concebudes com a territoris endarrerits i amb una única funció: el subministrament d'aliments i matèries primeres a les ciutats (Arqué *et al.*, 1982: 19; Ward *et al.*, 2005: 4). La irrupció del capitalisme i l'afany modernitzador a les àrees rurals, encara sense unes polítiques específiques, van provocar la transició des d'una agricultura tradicional cap a una agricultura productivista, on la competitivitat obligava a buscar un augment constant del rendiment de les explotacions, la qual cosa es va traduir en una creixent mecanització i industrialització dels processos agraris (Ceña Delgado, 1992: 18). Ara bé, la modernització del sector agrari va deixar de banda qualsevol consideració de caire social, cultural o ambiental, i va prioritzar únicament el creixement econòmic a escala estatal (Woods, 2011: 67). Així, malgrat apostar per l'especialització agrària de les àrees rurals, el paradigma de la modernització, basat en un enfocament exogen i sectorial, va acabar provocant la decadència de l'agricultura (Furmankiewicz, 2012: 262) i el despoblament de les àrees rurals (Guirado González i Tulla Pujol, 2010: 10), entre altres impactes negatius.

Com a conseqüència, durant els anys seixanta van començar a aparèixer les primeres idees i iniciatives per desenvolupar les àrees rurals des de l'àmbit local (Dalla Rosa, 1999: 33). Posteriorment, la crisi econòmica dels anys setanta va confirmar que les polítiques regionals guiades per un enfocament centralista i modernitzador no permetien el progrés de les àrees perifèriques (Cappellin, 1992: 2). De resultes, els estats europeus van començar a elaborar les seves primeres polítiques rurals de caràcter horitzontal (Rubio Terrado, 2010: 211), alhora que les comunitats locals es van començar a organitzar per crear les seves pròpies estratègies pensades des del territori i per al territori (Stöhr, 1992: 204). Així, a poc a poc es va anar consolidant una nova concepció del desenvolupament que anava molt més enllà del creixement econòmic i que incloïa una nova dimensió qualitativa, preocupada pel caràcter, la qualitat i la sostenibilitat d'aquest creixement (Pike *et al.*, 2007).

Durant els anys vuitanta, nous episodis, com la instauració de quotes lleteres, la caiguda del preu del blat i l'auge d'una nova consciència ambiental, van acabar de confirmar que el desenvolupament de les àrees rurals no es podia continuar basant en un creixement constant del valor brut de producció (Ploeg *et al.*, 2000) i que calia fer front als problemes de la sobreproducció, la degradació del medi ambient i les desigualtats territorials (Woods, 2011: 139). Així,

les polítiques regionals dels estats europeus van experimentar un gir progressiu des del tradicional enfocament modernitzador cap a una nova perspectiva, en la qual es concedia molta més importància als recursos i a la població locals (Vázquez Barquero, 1999: 42). Paral·lelament, la creació de la iniciativa comunitària Leader+, juntament amb la reforma MacSharry de la Política Agrària Comuna (PAC) (1992), van confirmar l'adopció d'aquest nou enfocament des de l'esfera institucional, alhora que van convertir el desenvolupament rural en un repte de primer ordre en l'àmbit europeu (Lowe *et al.*, 2002: 2).

En aquest context, es va començar a apreciar la pluriactivitat dels agricultors i la multifuncionalitat del camp, mentre que tot el conjunt de recursos, coneixements i patrimoni local van començar a ser vistos com un capital de gran valor (Barke i Newton, 1997: 320). En aquest sentit, la hipòtesi que guiava el nou enfocament era que cada territori disposa d'un conjunt de recursos d'índole diversa que constitueixen el seu potencial de desenvolupament, el qual pot ser traduït en benestar socioeconòmic si es gestiona des d'una perspectiva territorial, participativa, col·laborativa i respectuosa amb el capital humà local (Furmankiewicz, 2012: 264). Així, les tres principals característiques que defineixen el nou enfocament per al desenvolupament rural són les següents: en primer lloc, l'ús dels recursos disponibles al propi territori en lloc de la cerca d'inversions a l'exterior; en segon lloc, el control local del procés i la retenció local dels beneficis, que converteixen les comunitats locals en els autèntics protagonistes i limiten les tasques de l'estat a un rol facilitador; en tercer lloc, una perspectiva territorial i no pas sectorial, la qual cosa es tradueix en un desenvolupament de caràcter integrat, és a dir, que combina objectius econòmics, socials i ambientals en una mateixa àrea (Woods, 2011: 140) (taula 1).

Amb tot, podem considerar que el marc històric, social, polític i econòmic del nou enfocament per al desenvolupament rural deriva indirectament de la complexa transició que van viure les àrees rurals europees un cop acabada la Segona Guerra Mundial, ja que va sorgir com a reacció a les polítiques exògenes i sectorials pròpies de la modernització (Ploeg *et al.*, 2008: 4). Al seu torn, l'acceptació generalitzada que aquests nous plantejaments han tingut des

Taula 1. Comparació entre el nou paradigma de desenvolupament rural i la modernització

	Paradigma de la modernització	Nou paradigma de desenvolupament rural
Període de vigència	1945-1980	1980-actualitat
Funció de les àrees rurals	Producció agrària	Multifuncionalitat
Polítiques aplicades	Agràries	Rurals
Àmbit d'actuació	Estats o regions grans	Localitats o regions petites
Objectiu	Creixement econòmic	Benestar de les persones
Enfocament	Exogen Sectorial De dalt a baix	Endogen Territorial De baix a dalt

Font: elaboració pròpia.

de la dècada de 1990 fins a l'actualitat ha significat la consolidació definitiva d'aquest nou conjunt d'idees, fins al punt de conformar un «nou paradigma de desenvolupament rural» (Ploeg *et al.*, 2000; Marsden i Sonnino, 2008; Kitchen i Marsden, 2009; Woods, 2011), la teorització del qual ha generat una extensa bibliografia des d'òptiques i disciplines ben diverses, tal com exposarem a continuació.

2.2. *Una síntesi de la literatura existent*

A partir d'un exercici de revisió i anàlisi de la literatura més rellevant sobre el nou paradigma de desenvolupament rural, n'hem elaborat una síntesi agrupant les principals aportacions en tres grans àmbits temàtics, els quals no deixen d'estar entrelaçats entre si: un primer àmbit que engloba tots els temes derivats de la concepció de les àrees rurals com a espais de consum, des de la multifuncionalitat del camp fins a la mercantilització del patrimoni rural i la construcció de marca territorial; un segon àmbit que inclou tots els temes referents al sector agroalimentari i que engloba qüestions sobre la sostenibilitat, la qualitat i els circuits de comercialització; finalment, un tercer àmbit referent al vessant humà i social del desenvolupament, incloent-hi aportacions sobre una gran diversitat de qüestions, com ara el capital social, la governança o la construcció de capacitats, entre d'altres.

a) Les àrees rurals com a espais de consum: de la pluriactivitat al desenvolupament rural

Com a reflex de les preocupacions generades pel paradigma de la modernització, a partir de la dècada dels anys vuitanta del segle passat les àrees rurals van deixar de ser vistes únicament com a espais de producció i van començar a ser valorades també per les seves qualitats estètiques, ambientals i patrimonials (Domon, 2011: 338). En aquest sentit, l'aparició de noves activitats econòmiques, com ara el turisme, la gestió del medi ambient o la producció d'energia, s'ha d'entendre com una possibilitat d'augmentar els ingressos derivats de les explotacions agràries (Ploeg i Roep, 2003: 43). Així, a poc a poc es va anar configurant una escena rural molt més polivalent que en el passat, caracteritzada per la pluriactivitat dels agricultors i la diversificació de l'economia (Armesto López, 2005). Fruit d'aquesta transició, que alguns autors van interpretar inicialment com el començament d'una etapa postproductivista (Ward, 1993; Lowe *et al.*, 1993), durant els darrers quinze anys s'ha posat molt d'èmfasi a conceptualitzar la multifuncionalitat de les àrees rurals (Woods, 2011: 80), fins al punt que aquest concepte ha focalitzat bona part de les aportacions teòriques realitzades al voltant del nou paradigma de desenvolupament rural.

La multifuncionalitat es pot aplicar a l'àmbit de l'explotació per fer referència a la creixent pluriactivitat dels agricultors; però, des d'un enfocament postmodern, cal entendre-la a escala territorial, és a dir, per referir-nos a la diversitat de funcions que té l'agricultura per al conjunt de la societat (Marsden i Sonnino, 2008), com ara el manteniment dels paisatges i les tradicions rurals,

la protecció de la biodiversitat, la conservació dels sòls, la generació d'ocupació, la contribució a la salut o la millora de la seguretat alimentària (Atance i Tió, 2000; Reig Martínez, 2002). En conseqüència, la multifuncionalitat de l'agricultura es tradueix en multifuncionalitat del territori, i, com a tal, ha estat considerada com el nucli del nou paradigma de desenvolupament rural per part de nombrosos autors (Knickel i Renting, 2000; Ploeg i Marsden, 2008; Milone *et al.*, 2015). Un dels factors que han contribuït més decisivament a la multifuncionalitat de les àrees rurals és la naturbanització, un fenomen que atrau nova població a l'entorn dels espais naturals protegits, sovint valorats per la qualitat dels seus paisatges (Pallarès-Blanch *et al.*, 2014).

Com que la multifuncionalitat es dona en un context capitalista, la societat ha buscat la manera d'explotar els beneficis socials i ambientals de l'agricultura per obtenir-ne ingressos econòmics. Així, atributs com el paisatge, la natura, el patrimoni local o la cultura han esdevingut mercaderies que es poden comprar i vendre (Woods, 2011: 130), ja que existeix un univers de potencials consumidors que estan disposats a pagar pel gaudi de l'espai rural un preu superior al valor d'ús que aquest té per a la població local (Perkins, 2006: 246). Aquest fet s'ha traduït, d'una banda, en la proliferació d'un gran nombre d'activitats vinculades al lleure i al turisme (Posada, 1999), així com en un auge de l'ús residencial (Bijker *et al.*, 2012); de l'altra, també ha propiciat l'aparició d'un gran nombre d'activitats artesanals o realitzades a petita escala que, malgrat generar un impacte econòmic discret, contribueixen decisivament al desenvolupament rural, tant per la diversificació econòmica que suposen (Markantoni *et al.*, 2013) com pel paper destacat que confereixen a la dona (Pallarès-Blanch *et al.*, 2015).

Tal com exposa Mitchell (1998) en el seu model de destrucció creativa, l'aprofitament del patrimoni local com a motor de desenvolupament comporta certs riscos, ja que la seva explotació per atraure turisme pot acabar erosionant el caràcter rural d'un territori; no obstant això, tal com defensa Ray (2001) a la seva teoria de l'economia de la cultura, el patrimoni local és alhora el principal recurs per enfortir la identitat territorial i promocionar el territori, tant internament com de cara a l'exterior. En aquest sentit, cal ressaltar la importància que ha adquirit la visibilitat del territori en aquesta nova ruralitat entesa com a espai de consum (Lee *et al.*, 2005: 274), la qual cosa ha convertit la construcció de marca territorial en un pilar fonamental del desenvolupament rural, tant per la necessitat d'atraure turisme (Sharpley, 2002) com per la d'incrementar l'arrelament territorial de la població resident (Tobias i Müller Wahl, 2013).

b) La transformació del sector agroalimentari: nous escenaris i noves possibilitats de desenvolupament

La irrupció del turisme a les àrees rurals, cada cop més orientades al consum, no ha resultat ser la solució màgica que alguns albiraven (Böcher, 2008: 378) i ha donat lloc a territoris dualitzats, on els espais d'ús intensiu conviuen amb espais abandonats (Guirado González i Tulla Pujol, 2010). Conseqüentment, durant els últims anys s'ha anat consolidant un nou corrent d'opinió que reivindica l'important paper que està destinat a tenir el sector agrari en el

desenvolupament rural (Ploeg i Marsden, 2008; Shucksmith i Rønningen, 2011; McDonagh, 2013; Paül, 2013). No obstant això, la recuperació del paper primordial de l'agricultura depèn inevitablement de la sostenibilitat del sector (Marsden i Smith, 2005), ja que aquesta és l'única manera de poder generar sinergies amb el turisme (Matthews i Selman, 2006; Nogué, 2010: 142).

Així, el nou paradigma de desenvolupament rural ha comportat l'aparició paral·lela d'un nou «paradigma agroalimentari integrat i territorial» (Wiskerke, 2009), que es caracteritza, a grans trets, per unes pràctiques agràries més respectuoses amb el medi ambient, la proximitat entre productors i consumidors, i una oferta de productes frescos i de qualitat (Monllor Rico, 2013). Aquest paradigma, hereu del que alguns autors van batejar com a «gir cap a la qualitat» a principis del segle XXI (Murdoch *et al.*, 2000; Goodman, 2003), ha comportat la proliferació de xarxes agroalimentàries alternatives que operen al marge dels circuits alimentaris industrials (Renting *et al.*, 2003) i que s'estructuren en canals curts de comercialització que, al seu torn, són a la base d'un gran nombre d'estratègies de desenvolupament rural (Marsden *et al.*, 2000).

En aquest sentit, són nombrosos els autors que han subratllat els canals curts de comercialització i, per extensió, les xarxes agroalimentàries alternatives com un element clau del nou paradigma de desenvolupament rural (Marsden *et al.*, 2000; Ray, 2001; Ploeg *et al.*, 2002; Renting *et al.*, 2003; Marsden, 2006; Galton i Vanclay, 2009), ja que permeten avançar cap a un model territorial més sostenible, tant ambientalment com socialment (Wiskerke, 2009), alhora que emfatitzen la importància del sector agrari i el seu caràcter multifuncional (Horlings i Marsden, 2012: 2).

Tot i el pes insignificant que encara tenen les xarxes agroalimentàries alternatives respecte del model agroindustrial predominant, cada cop són més els agricultors que s'hi involucren (Ploeg *et al.*, 2002; Monllor Rico, 2013), la qual cosa s'ha traduït en un notable augment de la producció ecològica, l'oferta de productes de qualitat i la venda directa al consumidor (Renting *et al.*, 2003), alhora que ha facilitat l'aparició de noves iniciatives, com l'agricultura social (Guirado González *et al.*, 2013).

Finalment, convé esmentar que la necessitat de transmetre qualitat, proximitat i confiança a través dels productes agroalimentaris s'ha traduït en un intent de diferenciar cada producte per fer-lo únic al mercat. Així, alguns autors han subratllat la importància dels distintius d'origen i de qualitat per al desenvolupament rural, ja que, més enllà de revalorar un territori o un producte concret, estimulen el capital humà i enforteixen la identitat local (Ray, 2001; Tregear *et al.*, 2007; Goulart Rocha i Tulla, 2015), alhora que desacrediten la falsa dicotomia entre *producció* i *natura* establerta pels defensors del model agroindustrial (Marsden, 2006).

c) La revitalització social: desenvolupament des del territori i per al territori

Per acabar la síntesi de la literatura sobre el nou paradigma de desenvolupament rural, convé traslladar l'atenció sobre un important cos teòric, majoritàriament desenvolupat des de la sociologia, que ha posat l'èmfasi en els aspectes humans

i socials. Dins d'aquest gran bloc sobresurt el concepte de capital social, un terme que fa referència a les repetides interaccions socials entre individus i grups que generen confiança, deriven en normes socials i enforteixen la cooperació i la reciprocitat (Lee *et al.*, 2005: 270). Així, el capital social pot ser entès com una qualitat de les relacions socials i depèn de la quantitat i la qualitat de les interaccions (Falk i Kilpatrick, 2000).

Bona part de les aportacions teòriques sobre el paper del capital social en el desenvolupament rural s'ha centrat en el concepte de les xarxes, és a dir, en els conjunts de relacions que interactuen en diferents espais i que, segons Murdoch (2000), són l'element definidor d'aquest nou paradigma. Posteriorment, són nombrosos els autors que han corroborat la importància de les xarxes en el desenvolupament rural, entre altres motius perquè afavoreixen la transmissió de coneixements (Pallares-Barbera *et al.*, 2004), perquè faciliten l'accés a recursos extralocals (Lehto i Oksa, 2009: 18), perquè propicien l'enfortiment de la identitat col·lectiva (Lee *et al.*, 2005; Árnason *et al.*, 2009: 9) i perquè fan créixer l'arrelament territorial de la població (Markantoni *et al.*, 2013).

Adicionalment, convé destacar la retroalimentació que es produeix entre el capital social i el capital humà: d'una banda, les xarxes són clau per poder mobilitzar, coordinar i desenvolupar el capital humà a partir de la construcció de capacitats (Wellbrock *et al.*, 2012); de l'altra, però, la mobilització del capital humà també es tradueix molt sovint en un enfortiment del capital social, ja que, en la pràctica del desenvolupament rural, la capacitat d'acció ha estat majoritàriament interpretada a escala comunitària més que no pas individual (Shucksmith, 2000). Així, un altre concepte fonamental per entendre el nou paradigma de desenvolupament rural és el d'innovació social (Dargan i Shucksmith, 2008), que fa referència als canvis d'actituds, comportaments i percepcions que propicien noves formes de col·laboració en xarxes i faciliten l'aprenentatge col·lectiu (Neumeier, 2012).

De tot plegat es desprèn que el desenvolupament rural depèn, en gran manera, de l'habilitat dels diferents actors locals per desenvolupar una capacitat institucional i unes estructures organitzatives que facilitin l'aplicació de noves estratègies territorials (Dax *et al.*, 2013). En aquest sentit, cal destacar la transició que el nou paradigma de desenvolupament rural ha comportat des de les formes de govern convencionals cap a l'anomenada governança; és a dir, cap a noves formes de coordinació política descentralitzada i participativa, en què els actors socials i econòmics del territori esdevenen influents en la política (Böcher, 2008: 373), i juntament amb el sector públic s'articulen en xarxes i treballen conjuntament per uns objectius comuns (Paül, 2013).

2.3. Una crítica a la literatura revisada

El concepte de desenvolupament ha viscut una transformació progressiva durant les últimes dècades, ja que a poc a poc s'ha anat impregnant de judicis de valor i ha esdevingut una construcció social (Pike *et al.*, 2007). Aquest fet s'ha traduït en l'aparició d'una gran varietat d'adjectius que s'utilitzen per

acompanyar el substantiu *desenvolupament* i que reclamen un significat únic. No obstant això, la major part d'aquests adjectius —*local, regional, territorial, integrat, endogen, ascendent*, etc.— són redundants i tautològics, ja que només diuen allò que el mateix concepte de desenvolupament ja diu en la seva acceptió contemporània (Boisier, 2001).

Aquest factor constitueix, al nostre parer, un veritable obstacle per concretar el nou paradigma de desenvolupament rural com a objecte d'estudi, ja que no sempre resulta obvi que totes les variacions terminològiques facin referència al mateix concepte, la qual cosa genera confusió. Així, volem subratllar la necessitat que el món acadèmic arribi a un cert consens per tal d'utilitzar un únic terme, que, segons la nostra opinió, podria ser simplement el de *desenvolupament rural*, tal com ja fa bona part de la literatura europea de referència, després d'entendre que els enfocaments *exogen* i *endogen* no poden ser concebuts com a categories excloents —ja que l'escala local sempre interactua amb l'escala extralocal— (High i Nemes, 2007), i que les nocions de *local* o *regional* no coincideixen arreu del món (Pike *et al.*, 2007).

En segon lloc, la revisió de la literatura ens ha permès diagnosticar que, en línies generals, el món acadèmic ha fet molts esforços per identificar i definir els diferents conceptes i qüestions teòriques que conformen el nou paradigma de desenvolupament rural; però, en canvi, sorprenentment no s'ha preocupat de definir què és el desenvolupament rural com a objectiu. Així doncs, tenim una literatura molt abundant sobre el nou paradigma de desenvolupament rural —és a dir, sobre la manera d'abordar el desenvolupament rural en l'actualitat—, però, en canvi, l'objectiu final d'aquest paradigma —el desenvolupament de les àrees rurals en si mateixes— continua resultant ambigu i poc definit. Per aquest motiu, considerem necessari que des del món acadèmic es proposin definicions del concepte de *desenvolupament rural*, amb l'objectiu d'acabar construint una definició bàsica que pugui servir de referència i que justifiqui l'existència d'un nou paradigma, és a dir, d'un nou conjunt d'idees àmpliament acceptades per abordar l'objectiu —encara ambigu— del desenvolupament rural. En aquest sentit, els autors d'aquest article entenem per desenvolupament rural la millora de les condicions de vida i de treball a les àrees rurals, amb respecte pels valors socials, culturals i ambientals del territori, i de tal manera que repercuteixi positivament sobre la qualitat de vida de la població resident i sobre el territori en conjunt.

Finalment, també volem posar de manifest que la multidimensionalitat del desenvolupament rural ha fet que la seva teorització s'hagi realitzat des de disciplines i òptiques molt diverses, però sovint sense una visió de conjunt de tot el fenomen. Aquest fet s'ha traduït, al nostre parer, en una literatura relativament fragmentada, és a dir, que aborda una gran diversitat de conceptes i qüestions teòriques que han estat profundament tractats per separat, però escassament relacionats entre si. En aquest sentit, considerem necessari que les conceptualitzacions al voltant del nou paradigma de desenvolupament rural tinguin més visió de conjunt, entenent que aquest no pot ser reduït a un tema únicament econòmic ni social, i que qualsevol qüestió s'ha d'abordar tenint present la complexitat del fenomen. En aquest context, resulta especialment

rellevant l'aparició de nous marcs teòrics exhaustius que permetin afrontar l'heterogeneïtat que caracteritza el nou paradigma de desenvolupament rural (Messely *et al.*, 2013). Un d'aquests marcs teòrics és el model de la *rural web* (Ploeg i Marsden, 2008), que de forma innovadora engloba una gran diversitat de qüestions teòriques i constitueix una nova eina per planificar i analitzar processos de desenvolupament rural des d'una perspectiva integrada.

3. Aplicació d'una nova metodologia d'anàlisi a Catalunya: la *rural web*

3.1. Introducció a la *rural web* i simplificació del model

La *rural web* és un model teòric elaborat per Ploeg i Marsden (2008) a partir del programa de recerca ETUDE, que va comportar l'anàlisi de 63 casos de desenvolupament rural a tot Europa, amb l'objectiu de comprendre millor l'essència d'aquest fenomen i aportar nous criteris per a la definició de les polítiques de desenvolupament rural. Lluny dels enfocaments unidisciplinaris i sectorials, aquests autors defensen que el desenvolupament de les àrees rurals és un fenomen extremament complex i que depèn de tot el conjunt de persones, recursos, activitats i processos que coincideixen i interactuen en un territori. Precisament, aquesta constel·lació d'elements és el que anomenen la *rural web* d'un territori i és el que determina qualsevol procés de desenvolupament rural, ja que en depèn l'atractiu econòmic, social, cultural i ambiental d'un territori. La *rural web* d'un territori s'ha d'entendre com una xarxa d'elements *multiescalar* —on l'escala local interactua amb l'escala regional—, *multiactor* —atès que inclou individus, institucions, empreses, col·lectius, etc.— i *dinàmica* —ja que evoluciona amb el pas del temps. Malgrat definir la *rural web* com la superposició i interacció de persones, recursos, activitats i processos en un territori, Ploeg i Marsden (2008) identifiquen sis dimensions teòriques dins de la *rural web*, que, segons el seu parer, són els sis àmbits clau per millorar la competitivitat de les economies rurals i la qualitat de vida dels seus habitants (figura 1).

La primera dimensió és l'*endogenitat*, que fa referència al grau d'incidència que tenen els recursos locals sobre l'economia, com també al grau de control que se'n té des de l'àmbit local i al grau de retenció dels beneficis que se'n deriven. El segon àmbit clau és la *producció de novetats*, que fa referència a la millora o la nova creació de productes, mètodes de producció i dinàmiques de cooperació entre productors. En tercer lloc, els autors parlen de la *sostenibilitat*, en referència a l'equilibri entre les necessitats econòmiques, socials i ambientals, el qual depèn, en gran manera, del rol i les pràctiques del sector agrari. En quart lloc, trobem el *capital social*, entès com la capacitat de col·laboració entre actors per fer coses conjuntament. En cinquè lloc, els autors esmenten els *arranjaments institucionals*, en referència a la flexibilitat de persones, col·lectius, organitzacions, Administració, etc. per promoure el desenvolupament a escala comunitària. Finalment, la sisena i darrera dimensió conceptual és la *governança dels mercats*, és a dir, la capacitat per controlar, enfortir i crear mercats des de l'àmbit local.

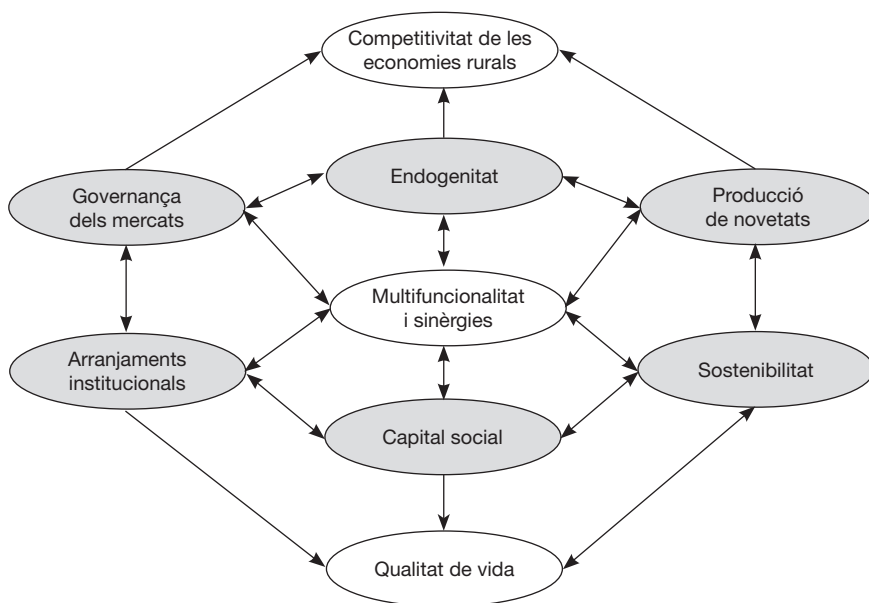

Figura 1. Esquema conceptual de la *rural web*.

Font: elaboració pròpia a partir de Marsden i Ploeg (2008: ix).

Nombrosos autors (Knickel *et al.*, 2009; Moschitz i Feldmann, 2010; Esparcia, 2014) han adoptat l'enfocament de la *rural web* com a marc teòric. No obstant això, una de les grans virtuts de la *rural web* és que, més enllà de constituir un marc teòric integrat i innovador sobre el desenvolupament rural, també pot ser utilitzada com a eina de diagnosi —per avaluar el potencial de desenvolupament d'una àrea rural— i com a eina d'anàlisi —per analitzar i comparar diferents processos de desenvolupament rural. En aquest sentit, també són nombrosos els autors que han aplicat la *rural web* com a mètode a través de tècniques diferents i amb propòsits molt diversos (Marsden, 2010; Katona-Kovács *et al.*, 2011; Messely *et al.*, 2013; Horlings i Kanemasu, 2015). Tot plegat ens suggereix que el model ha tingut prou bona acceptació dins del món acadèmic, la qual cosa en reforça la validesa.

Tanmateix, Messely *et al.* (2013) subratllen la necessitat de simplificar el model abans d'utilitzar-lo com a mètode, ja que el seu caràcter marcadament teòric pot dificultar-ne la comprensió fora del món acadèmic. Seguint aquest consell, abans d'aplicar la *rural web* com a eina d'anàlisi, vam traduir les sis dimensions teòriques del model al llenguatge comú i els vam conferir un nom més entenedor i alhora més representatiu del significat que els donen els seus propis autors. A partir d'aquí, vam elaborar un esquema simplificat del model, on cadascuna de les sis dimensions apareix acompanyada d'un pictograma representatiu (figura 2).

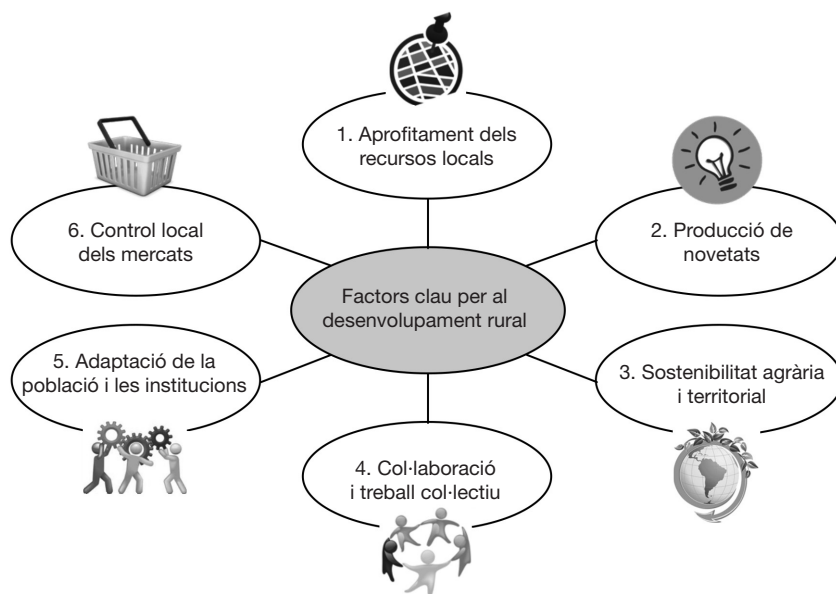

Figura 2. Esquema simplificat de la *rural web*.

Font: elaboració pròpia.

3.2. Anàlisi qualitativa d'un procés de desenvolupament rural a través de la *rural web*

a) Cas d'estudi: la comarca del Priorat

La comarca del Priorat, situada a l'interior muntanyós de la província de Tarragona (figura 3), ha viscut una profunda transformació des de la dècada dels anys vuitanta del segle passat fins a l'actualitat, impulsada en gran manera per l'aplicació de nous mètodes de producció, elaboració i comercialització dins del sector vitivinícola (Sabaté Alentorn, 2001). Aquest fet, més enllà de revalorar els vins del Priorat (Paz Rico, 2008), també ha revalorat el territori, tant als ulls de la població local —que ha experimentat una creixent sensibilització envers els valors del paisatge prioratí— (Nogué, 2014), com als ulls exteriors —la qual cosa s'ha manifestat amb un auge del sector turístic— (Tarragona, 2014).

Tenint present que la transformació del Priorat és vista com un exemple força paradigmàtic de desenvolupament rural a Catalunya, en la nostra recerca vam escollir aquest territori com a cas d'estudi per poder aplicar la *rural web* com a eina d'anàlisi. A continuació, detallem la metodologia d'elaboració pròpia que hem utilitzat per aplicar l'esmentat model i contrastar, així, la seva validesa com a instrument per analitzar un procés de desenvolupament rural.

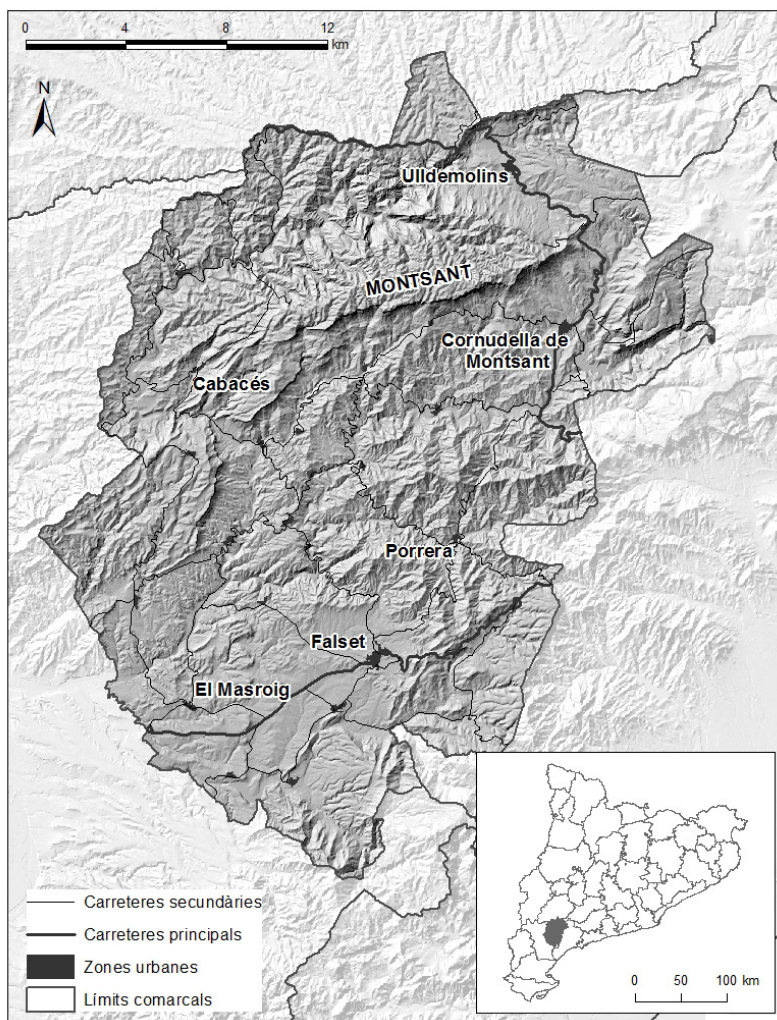

Figura 3. Mapa del Priorat.

Font: elaboració pròpia.

b) Treball de camp: qüestionaris i grups focals amb agents clau del territori

L'estructuració de la *rural web* en sis dimensions teòriques converteix aquest model en una eina susceptible de ser aplicada mitjançant una metodologia quantitativa, ja que cada dimensió podria ser operacionalitzada a partir d'una sèrie d'indicadors per determinar. No obstant això, atès que la nostra recerca buscava obtenir una comprensió en profunditat del procés de desenvolupament rural experimentat a la comarca del Priorat, vam considerar que la millor opció

seria aplicar la *rural web* des d'una metodologia qualitativa (Horlings i Kanemasu, 2015). Així, després de valorar diverses opcions, vam escollir el mètode dels grups focals, una tècnica molt útil per obtenir visions interpretatives i per comparar experiències (Morgan, 1998a: 33), i que ja s'havia utilitzat —amb bons resultats— per aplicar la *rural web*, tot i que en aquest precedent fos com a eina de diagnosi (Messely *et al.*, 2013).

Per obtenir visions complementàries (Morgan, 1998b: 82), vam planificar tres grups focals al territori, cadascun dels quals hauria d'estar integrat per sis o set participants que coneguessin bé el Priorat i que haguessin tingut un paper important en el seu procés de desenvolupament, fos per les seves tasques particulars o com a representants d'un col·lectiu determinat. Així, amb l'ajuda d'una sèrie de contactes clau, vam planificar un primer grup amb agents vinculats al sector turístic i a la gestió d'espais naturals; un segon grup amb agents del sector agroalimentari; i un tercer grup amb agents vinculats a l'administració i la promoció del territori.

Un cop identificats els possibles integrants de cada grup focal, i com a pas previ a la seva realització, vam considerar convenient efectuar una diagnosi del capital territorial del Priorat —un concepte que engloba el capital ambiental, econòmic, humà, social, cultural, institucional i simbòlic d'un territori— (Milone i Ventura, 2010: 34), amb l'objectiu d'obtenir una visió general de tots els recursos disponibles en l'àmbit local, que al cap i a la fi són els que modelen la *rural web* d'un territori i en condicionen el desenvolupament (Ploeg *et al.*, 2008).

La diagnosi del capital territorial es va efectuar a partir d'un qüestionari en línia als potencials integrants —ja identificats— dels grups focals. El qüestionari incloïa un total de 29 preguntes obertes i tancades, dividides en set àmbits —un per a cadascun dels set tipus de capital esmentats, que, com hem dit, conformen el capital territorial. En cada àmbit, les preguntes formulades anaven dirigides a identificar els diversos elements que configuren aquell capital en qüestió, així com altres detalls addicionals, com ara la magnitud, la importància per al conjunt del territori o l'estat de conservació, depenent de cada cas. Les catorze respostes obtingudes —sobre un total de divuit destinataris—, complementades amb un exercici de documentació, van resultar suficients per identificar els principals recursos disponibles al territori prioratí i poder afrontar amb més garanties la realització dels grups focals. Al seu torn, les respostes dels qüestionaris es van sintetitzar en una matriu, en la qual vam classificar els diversos elements de capital territorial identificats en funció dels grups o col·lectius de la societat que poden tenir interès sobre cadascun d'ells.

Un cop diagnosticat el capital territorial del Priorat, vam procedir a la realització dels tres grups focals, que conjuntament van suposar la participació d'un total de vint persones (taula 2).

Taula 2. Perfil dels participants als grups focals

Grup focal	Perfil dels participants	Gènere dels participants
Turisme i gestió d'espais naturals	Representant de l'Associació Priorat Enoturisme	Dona
	Propietària d'un establiment de turisme rural i cultural	Dona
	Coautor del Pla de Foment Turístic del Priorat	Home
	Representant del Parc Natural de la Serra del Montsant	Dona
	Representant del Consorci de la Serra de Llaberia	Home
	Representant de l'Associació Prioritat	Home
Sector agroalimentari	Representant de l'Oficina Comarcal del Priorat del Departament d'Agricultura	Home
	Representant de la DOQ Priorat i de l'Escola d'Enologia Jaume Ciurana	Home
	Representant de la pagesia (sector vitivinícola) i exrepresentant de la cooperativa agrària de Gratallops	Dona
	Representant de la pagesia (sector oleícola) i del sindicat Unió de Pagesos al Priorat	Home
	Representant de la pagesia (sector de la fruita seca) i propietari d'una indústria agroalimentària	Home
	Enòloga i propietària d'un celler	Dona
	Representant de la cooperativa agrària de Falset-Marçà i propietari d'un establiment d'agroturisme	Home
Administració i promoció del territori	Representant de la Diputació de Tarragona i coautor de la Carta del Paisatge del Priorat	Home
	Representant del Consell Comarcal del Priorat	Home
	Alcalde d'un municipi del Priorat	Home
	Regidora en un municipi del Priorat	Dona
	Representant del Consorci Leader Priorat – Baix Camp	Dona
	Exrepresentant del Consorci Leader Priorat	Home
	Coautora de diversos processos de participació ciutadana al Priorat	Dona

Font: elaboració pròpia.

Cada grup focal va necessitar aproximadament dues hores, durant les quals els integrants van ser encoratjats a respondre, opinar, argumentar, dialogar i discutir al voltant de dotze preguntes definides prèviament (taula 3).

Com es pot observar, després de les recomanades preguntes d'obertura i d'introducció al tema de discussió (Krueger, 1998a: 22), vam formular sis preguntes clau referents a les sis dimensions teòriques de la *rural web*, amb la intenció d'obtenir una radiografia de la xarxa de persones, recursos, activitats i processos que han guiat el procés de desenvolupament del Priorat. A continuació, es van formular tres preguntes clau addicionals per identificar allò que Kanemasu *et al.* (2008) anomenen els *iniciadors* del procés de desenvolupament —és a dir, el nucli desencadenant—, els *lubricants* —complements que han determinat l'èxit del procés—, i els *resultats* —allò que s'ha aconseguit.

Taula 3. Guió de preguntes per als grups focals

Tipus de pregunta	Pregunta
Pregunta d'obertura	1) Com t'has implicat en el procés de desenvolupament del Priorat?
Pregunta introductòria	2) Defineix el procés de desenvolupament que ha viscut el Priorat amb dues paraules concretes
Pregunta clau	3) Quina incidència han tingut els recursos locals sobre el procés de desenvolupament del Priorat?
Pregunta clau	4) Quines novetats s'han produït dins del sector turístic / agroalimentari?
Pregunta clau	5) Quin rol ha jugat l'agricultura en el procés de desenvolupament? És un model sostenible?
Pregunta clau	6) Quines formes de col·laboració s'han establert entre els diferents actors del territori?
Pregunta clau	7) Com s'han adaptat la població i les institucions per tal de facilitar el procés de desenvolupament?
Pregunta clau	8) Quins canals de comercialització segueixen els productes agroalimentaris locals?
Pregunta clau	9) Quin ha estat el nucli del procés de desenvolupament?
Pregunta clau	10) Quins complements han afavorit el procés de desenvolupament?
Pregunta clau	11) Quins resultats ha generat sobre el territori el procés de desenvolupament?
Pregunta final	12) Fortaleses, debilitats, oportunitats i amenaces del procés de desenvolupament

Font: elaboració pròpia.

Finalment, es va concloure la discussió amb una pregunta de cloenda en format d'anàlisi DAFO per identificar les fortaleses i les debilitats que han caracteritzat el procés de desenvolupament del territori, juntament amb les oportunitats i amenaces que se'n deriven de cara al futur (Ploeg *et al.*, 2008: 12).

c) Anàlisi sistemàtica de les dades

Els tres grups focals van ser conduïts per un moderador principal i un moderador assistent, i tots ells van ser enregistrats en format d'àudio. Això va permetre una transcripció detallada de cadascun d'ells i la seva posterior anàlisi amb el suport d'un programa informàtic específicament dissenyat per a l'anàlisi de dades qualitatives. A través d'aquest programa, vam codificar les dades (Krueger, 1998b: 10), és a dir, vam crear un sistema jeràrquic de codis i els vam anar assignant a determinats fragments de les transcripcions amb l'objectiu de poder-los recuperar més fàcilment i relacionar-los amb altres fragments, la qual cosa va facilitar una anàlisi sistemàtica de les discussions. Un cop codificats tots els fragments de les transcripcions que podien resultar rellevants per a la nostra recerca, el mètode per relacionar-los entre ells i poder-ne extreure evidències va ser la recuperació de segments codificats, és a dir, l'aplicació d'uns determinats filtres que permeten obtenir —d'un o de diversos documents— els fragments codificats amb un o més codis determinats. A partir d'aquí, vam iniciar la tasca d'interpretació dels resultats, conduïda i protagonitzada pels mateixos investigadors, i de la qual deriven els resultats que presentem a continuació.

4. Resultats: una anàlisi qualitativa del procés de desenvolupament del Priorat (1980-2015)

L'anàlisi dels grups focals ens ha permès evidenciar que la *rural web* constitueix una eina veritablement útil per analitzar un procés de desenvolupament rural, ja que el debat generat sobre els sis factors clau que preveu el model va portar els participants de tots tres grups a abordar una gran diversitat de temes, tots ells rellevants per comprendre en profunditat el recent procés de desenvolupament que ha experimentat el Priorat.

En línies generals, els participants dels tres grups focals van coincidir en assenyalar que el motor de desenvolupament del Priorat ha estat el sector vitivinícola, el qual ha viscut un ressorgiment espectacular des dels anys vuitanta fins a l'actualitat. Les causes d'aquest ressorgiment cal buscar-les en l'arribada d'enòlegs forans a partir dels anys setanta, que, a través d'una nova visió sobre el territori prioratí, van introduir nous mètodes de producció per treure el màxim rendiment dels recursos endògens i elaborar vins de gran qualitat que serien venuts de forma embotellada al mercat internacional. En aquest sentit, la major part dels participants van coincidir en el fet que, dels sis factors clau que identifica el model de la *rural web*, els més rellevants en el cas del Priorat havien estat l'*aprofitament dels recursos locals* —concretament els condicionants edafoclimàtics i el capital humà— i la *producció de novetats* —per la rellevància de les noves formes de producció, elaboració i comercialització introduïdes en el sector vitivinícola.

No obstant això, el factor que explica l'èxit d'aquest fenomen, i que va ser assenyalat pels participants dels grups focals com la veritable clau del ressorgiment del Priorat, és el canvi de mentalitat que va experimentar la població local després de veure que la vitivinicultura podia ser un sector rendible i que el medi físic del territori no era un obstacle per a l'activitat agrària, sinó que constituïa un capital de gran valor. Així, tal com resumeix un dels participants, «de cop i volta passa una cosa, que és que a partir de l'aprofitament dels recursos locals d'uns països que tenen una visió diferent [...], resulta que la gent percep que pot viure de la terra dignament, i que el seu projecte [...] no depèn del fet que vingui una fàbrica [...], sinó que depèn de fer les coses d'una altra manera». En aquest sentit, podem considerar que el factor clau per a l'èxit del procés va ser el canvi de les normes socials que regien el sector vitivinícola prioratí, un factor que en el model adaptat de la *rural web* correspondria a la dimensió d'*adaptació de la població i les institucions*, i que no només va suposar l'adaptació de les cooperatives i els pagesos al nou model productiu —la qual cosa va ser possible gràcies a la tasca formativa de l'Escola d'Enologia—, sinó que també va propiciar un augment de l'autoestima i de la identitat territorial. Tal com ho va expressar una participant dels grups focals, al Priorat «hi ha hagut un canvi d'actitud, de creure's que no és una mala sort haver nascut aquí; la gent s'hi queda, el jovent s'hi queda [...] i la gent estima el territori [...]. Hi ha una actitud molt més positiva i això fa créixer, això permet sinergies i canvis en positiu».

Aquesta nova mirada envers el propi territori, juntament amb l'oposició que va generar un projecte de parc eòlic a l'emblemàtica serra del Montsant, es va traduir en una progressiva conscienciació sobre el medi ambient i en una creixent valoració de l'entorn i el patrimoni local. En aquest sentit, tal com va apuntar un dels participants dels grups focals, al Priorat «hem assistit al naixement d'un paisatge, és a dir, a la valoració estètica i ètica d'un entorn que abans només era valorat per molt pocs». Aquest fet, al seu torn, no només ha permès consolidar el turisme a la comarca —especialment a partir de la creació de sinergies amb el sector agrari— sinó que també ha generat tota una sèrie de col·laboracions i complicitats dins del territori, que s'han canalitzat a través de l'associació Prioritat, i que han permès a la població prioratina definir de forma consensuada quin model de territori es desitja de cara al futur. Així, en paraules d'un participant dels grups focals, «es va produir una maduració molt interessant [...] i va passar de ser un moviment *en contra de* a ser un moviment propositiu. Aleshores, vam dir: "en comptes de dir sempre què és el que no volem, per què no treballem per aconseguir el territori que volem?"».

La força d'aquest moviment, que s'ha traduït en la Carta del Paisatge del Priorat i en l'actual candidatura a la UNESCO per reconèixer el paisatge prioratí com a patrimoni mundial, ha propiciat que l'Administració local i comarcal estigui cada cop més involucrada en el procés de desenvolupament del territori. Així, la major part dels participants van coincidir a assenyalar que, malgrat que encara quedi molt camí per recórrer, la comarca del Priorat es troba en una situació molt més favorable que fa vint o trenta anys, i el més important és que el territori ha decidit quin camí vol seguir i la població sap com arribar-hi. Així, citant de nou un participant, «la comarca sap que l'únic pla estratègic vàlid per als propers cinquanta anys es basa en l'agricultura de qualitat, i no tenim una altra sortida [...]. I crec que tots els agents [...] treballen per a això; aquest és el benefici que tenim».

Tenint presents totes les aportacions realitzades pels diversos participants dels grups focals, hem elaborat una representació esquemàtica de la *rural web* específica del Priorat, on indiquem el paper que ha fet i la rellevància que ha tingut cadascuna de les sis dimensions del model —en la versió simplificada— en el procés de desenvolupament d'aquest territori des dels anys vuitanta fins a l'actualitat (figura 4).

Tal com mostra l'esquema elaborat i tal com hem argumentat anteriorment, podem considerar que el nucli desencadenant del procés de desenvolupament del Priorat va ser la combinació entre un millor *aprofitament dels recursos locals* i la *producció de novetats* dins del sector vitivinícola, ambdues dimensions *iniciadores* del procés. Pel que fa als anomenats *lubricants*, cal destacar, d'una banda, l'*adaptació de les persones i les institucions*, en referència al canvi de mentalitat de la població local i a l'adaptació de la pagesia als nous mètodes productius; de l'altra, també cal esmentar la *col·laboració i el treball col·lectiu*, en referència a la creixent interacció i cooperació entre els diversos actors del territori. Finalment, podem considerar que els principals *resultats* del procés s'han manifestat en una major *sostenibilitat agrària i territorial* i

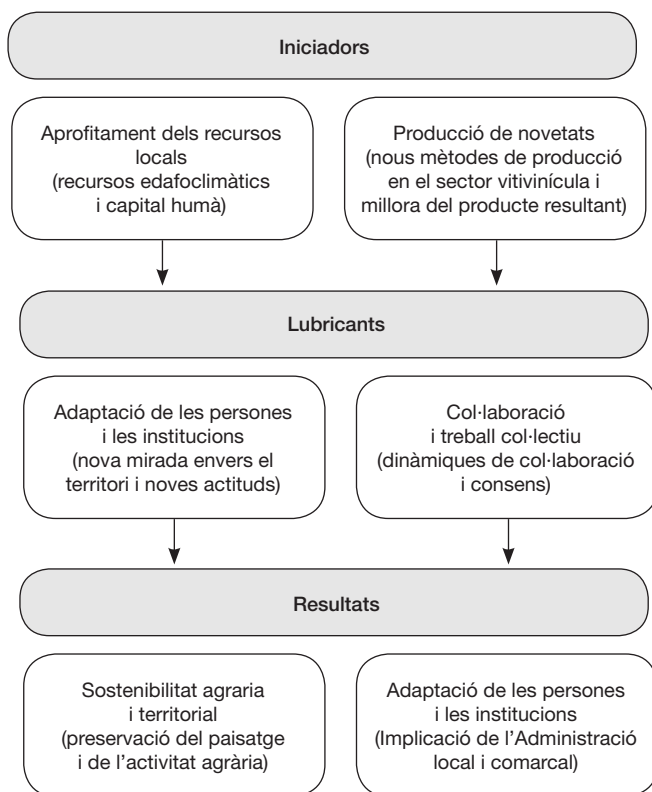

Figura 4. Síntesi esquemàtica de la rural web del Priorat (1980-2015).

Font: elaboració pròpia.

en una creixent *adaptació de les persones i les institucions* —en aquest cas, en referència a la progressiva implicació de l'Administració local i comarcal en el procés de desenvolupament. Pel que fa al *control local dels mercats*, aquest no ha estat un factor rellevant en el cas del Priorat, i ha constituït un dels principals reptes pendents d'aquest procés de desenvolupament, que, actualment, continua endavant.

Finalment, convé fer dues darreres apreciacions: en primer lloc, subratllar la gran incidència de determinats factors exògens en el procés, com ara l'arribada de viticultors i enòlegs forans, o l'auge del turisme rural i de la cultura vitivinícola internacional. En segon lloc, aclarir que, tot i ser un cas de desenvolupament rural indubtablement reeixit en el context català, també presenta debilitats i amenaces, especialment relacionades amb el paper dels nivells superiors de l'Administració i amb les dificultats de l'activitat econòmica més enllà dels sectors vitivinícola i turístic.

5. Conclusions

La consolidació del nou paradigma de desenvolupament rural durant les últimes dècades s'ha traduït en una abundant literatura de tipus acadèmic, provinent de disciplines i òptiques diferents, que s'ha esforçat per teoritzar aquest nou paradigma. En aquest article hem aportat un estat de la qüestió sobre aquest nou paradigma, superant la tradicional separació entre els aspectes econòmics i els aspectes socials del desenvolupament, posant de manifest la multidimensionalitat del fenomen i evidenciant les estretes interrelacions que existeixen entre la gran diversitat de conceptes i qüestions que la literatura acadèmica ha abordat per teoritzar-lo. A partir d'aquest exercici bibliogràfic, hem apuntat la necessitat de consensuar l'ús d'un únic terme per fer referència al fenomen del desenvolupament rural, la necessitat d'abordar-lo des d'una visió de conjunt i transdisciplinària, i la necessitat de definir què és exactament el desenvolupament rural, és a dir, quin és l'objectiu d'aquest nou paradigma.

En aquest context, hem subratllat el valor que pot tenir el model de la *rural web* (Ploeg i Marsden, 2008), un marc teòric integrat sobre el nou paradigma de desenvolupament rural, i que, més enllà de proporcionar una visió de conjunt del fenomen, té la virtut de poder ser utilitzat també com a eina de diagnosi i d'anàlisi. Així, després de presentar i simplificar l'esmentat model —poc conegut i mai utilitzat com a eina d'anàlisi o diagnosi en l'àmbit acadèmic català—, hem detallat la metodologia qualitativa —dissenyada pels mateixos autors—, que hem aplicat per analitzar el procés de desenvolupament del Priorat a través de qüestionaris i grups focals amb agents clau del territori. Finalment, hem aportat els primers resultats d'aquesta anàlisi, que forma part d'un projecte més ambiciós que pretén comparar tres processos de desenvolupament rural que han tingut lloc recentment a Catalunya, amb l'objectiu d'identificar quins són els factors clau per a l'èxit d'un procés de desenvolupament rural.

L'anàlisi efectuada per al cas d'estudi del Priorat ens ha permès contrastar que la *rural web* és un mètode veritablement útil per analitzar processos de desenvolupament rural, sempre que el model sigui simplificat i adaptat a les necessitats de la recerca. Així mateix, s'ha posat de manifest que, per comprendre en profunditat un procés de desenvolupament rural, cal prestar atenció a una gran diversitat d'aspectes. En aquest sentit, volem subratllar que les sis dimensions teòriques de la *rural web* s'han d'entendre com a variables rellevants de caire general, però que en realitat són molts els factors concrets que incideixen en un procés de desenvolupament rural —humans, socials, culturals, econòmics, ambientals, etc. Certament, la major part d'aquests factors poden ser fàcilment inclosos dins d'alguna de les dimensions de la *rural web* —la qual cosa demostra la validesa del model—, però probablement també haurien pogut ser considerats dimensions diferenciades o addicionals, la qual cosa hauria donat com a resultat un model diferent i igualment vàlid.

Així, en el cas del Priorat —reconegut internament i externament com un cas de desenvolupament rural reeixit—, el ressorgiment del sector vitivinícola es pot definir com una combinació de les dimensions d'*endogenitat* i *produc-*

ció de novetats, però si aquest boom ha tirat endavant i s'ha traduït en una millor qualitat de vida per als prioratins, això ha estat essencialment gràcies a l'adaptació de la pagesia local i al canvi de mentalitat de la població prioratina, que ha adquirit una nova mirada envers el propi territori i ha permès el ressorgiment de l'activitat vitivinícola, la consolidació d'una cultura del vi i l'enfortiment d'un sector turístic molt vinculat al patrimoni agrari, paisatgístic i cultural. Aquesta adaptació de la població es podria considerar un *arranjament institucional*, però, en tot cas, posa de manifest la importància de tota una sèrie d'aspectes que el model dissenyat per Ploeg i Marsden no reconeix específicament, i que, en canvi, poden ser altament rellevants per al desenvolupament d'un territori, com són la conscienciació de la població local, l'arrelament territorial, el compromís o l'autoestima, tots ells crucials en el cas del Priorat.

En definitiva, volem subratllar que, tal com admeten els mateixos autors del model, la *rural web* no pot ser concebuda com un model rígid i incontestable, sinó com un marc de referència per avançar en la concepció i la implementació del desenvolupament rural, admetent que cada territori és únic i que no existeixen fórmules màgiques per al desenvolupament de les àrees rurals.

Referències bibliogràfiques

- ARMESTO LÓPEZ, Xosé Antón (2005). «Notas teóricas en torno al concepto de post-productivismo agrario». *Investigaciones Geográficas*, 36, 137-156.
<<http://dx.doi.org/10.14198/INGEO2005.36.01>>
- ÁRNASON, Arnar; NIGHTINGALE, Andrea; SHUCKSMITH, Mark i VERGUNST, Jo (2009). «Introduction». A: *Comparing Rural Development. Continuity and Change in the Countryside of Western Europe*. Farnham: Ashgate, 1-15.
- ARQUÉ, Maite; GARCIA, Àngela i MATEU, Xavier (1982). «La penetració del capitalisme a les comarques de l'Alt Pirineu». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 1, 9-67.
- ATANCE, Ignacio i Tió, Juan Carlos (2000). «La multifuncionalidad de la agricultura: aspectos económicos e implicaciones sobre la política agraria». *Estudios Agrosociales y Pesqueros*, 189, 29-48.
- BARKE, Michael i NEWTON, Michael (1997). «The EU LEADER Initiative and Endogenous Rural Development: the Application of the Programme in Two Rural Areas of Andalusia, Southern Spain». *Journal of Rural Studies*, 13 (3), 319-341.
<[http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167\(97\)00027-2](http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167(97)00027-2)>
- BIJKER, Rixt A.; HAARTSEN, Tialda i STRIJKER, Dirk (2012). «Migration to less-popular rural areas in the Netherlands: Exploring the motivations». *Journal of Rural Studies*, 28 (4), 490-498.
<<http://dx.doi.org/10.1016/j.jrurstud.2012.07.003>>
- BÖCHER, Michael (2008). «Regional Governance and Rural Development in Germany: the Implementation of LEADER+». *Sociologia Ruralis*, 48 (4), 372-388.
<<http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00468.x>>
- BOISIER, Sergio (2001). «Desarrollo (Local): ¿De qué estamos hablando?». A: VÁZQUEZ BARQUERO, Antonio i MADOERY, Oscar (comp.). *Transformaciones globales, instituciones y políticas de desarrollo local*. Rosario: Homo Sapiens, 48-74.
- CAPPELLIN, Riccardo (1992). «Theories of Local Endogenous Development and International Cooperation». A: TYKKYLÄINEN, Markku (ed.). *Development Issues and*

- Strategies in the New Europe: Local, Regional and Interregional Perspectives*. Aldershot: Avebury, 1-19.
- CEÑA DELGADO, Felisa (1992). «Transformaciones del mundo rural y políticas agrarias». *Revista de Estudios Agro-Sociales*, 162, 11-35.
- DALLA ROSA, Gilbert (1999). «Algunas reflexiones sobre la metodología del Desarrollo Local a partir del ejemplo francés». A: RODRÍGUEZ GUTIÉRREZ, Fermín (coord.). *Manual de Desarrollo Local*. Gijón: Trea, 33-41.
- DARGAN, Lorna i SHUCKSMITH, Mark (2008). «LEADER and Innovation». *Sociologia Ruralis*, 48 (3), 274-291.
<<http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00463.x>>
- DAX, Thomas; STRAHL, Wibke; KIRWAN, James i MAYE, Damian (2013). «The Leader programme 2007-2013: Enabling or disabling social innovation and neo-endogenous development? Insights from Austria and Ireland». *European Urban and Regional Studies*.
<<http://dx.doi.org/10.1177/0969776413490425>>
- DOMON, Gérald (2011). «Landscape as resource: Consequences, challenges and opportunities for rural development». *Landscape and Urban Planning*, 100 (4), 338-340.
<<http://dx.doi.org/10.1016/j.landurbplan.2011.02.014>>
- ESPARCIA, Javier (2014). «Innovation and networks in rural areas. An analysis from European innovative projects». *Journal of Rural Studies*, 34, 1-14.
<<http://dx.doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.12.004>>
- FALK, Ian i KILPATRICK, Sue (2000). «What is Social Capital? A study of Interaction in a Rural Community». *Sociologia Ruralis*, 40 (1), 87-110.
<<http://dx.doi.org/10.1111/1467-9523.00133>>
- FURMANKIEWICZ, Marek (2012). «LEADER+ Territorial Governance in Poland: Successes and Failures as a Rational Choice Effect». *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 103 (3), 261-275.
<<http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9663.2011.00680.x>>
- GOODMAN, David (2003). «The quality 'turn' and alternative food practices: reflections and agenda». *Journal of Rural Studies*, 19 (1), 1-7.
<[http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167\(02\)00043-8](http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167(02)00043-8)>
- GOULART ROCHA, Fernando i TULLA, Antoni F. (2015). «Indicación geográfica de productos agrícolas: situación y perspectivas para la pequeña explotación familiar en Brasil». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 61 (1), 67-89.
<<http://dx.doi.org/10.5565/rev/dag.159>>
- GRALTON, Anna i VANCLAY, Frank (2009). «Artisanality and culture in innovative regional agri-food development: lessons from the Tasmanian artisanal food industry». *International Journal of Foresight and Innovation Policy*, 5 (1-3), 193-204.
<<http://dx.doi.org/10.1504/ijfip.2009.022106>>
- GUIRADO GONZÁLEZ, Carles; BADIA PERPINYÀ, Anna; TULLA I PUJOL, Antoni Francesc; VERA MARTIN, Ana i VALLDEPERAS BELMONTE, Natàlia (2013). «L'agricultura social. Aproximació conceptual i dinàmica en el context europeu». *Biblio 3W: Revista Bibliogràfica de Geografia y Ciencias Sociales*, XVIII (1046).
- GUIRADO GONZÁLEZ, Carles i TULLA PUJOL, Antoni F. (2010). «Entre l'abandonament i l'ús intensiu del territori? Sistema d'assentaments i gestió del territori en espais de muntanya. El cas de l'Alt Pirineu català». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 56 (3), 607-623.
- GUINJOAN, Eloi; BADIA, Anna i TULLA, Antoni F. (2016). «El nuevo paradigma de desarrollo rural. Reflexión teórica y reconceptualización a partir de la *rural web*». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 71, 179-204.

- HIGH, Chris i NEMES, Gusztáv (2007). «Social learning in LEADER: Exogenous, endogenous and hybrid evaluation in rural development». *Sociologia Ruralis*, 47 (2), 103-119.
<<http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9523.2007.00430.x>>
- HORLINGS, Lummina G. i MARSDEN, Terry (2012). «Exploring the “New Rural Paradigm” in Europe: Eco-economic strategies as a counterforce to the global competitiveness agenda». *European Urban and Regional Studies*, 21 (1), 4-20.
<<http://dx.doi.org/10.1177/0969776412441934>>
- HORLINGS, Lummina G. i KANEMASU, Yoko (2015). «Sustainable development and policies in rural regions; insights from the Shetland Islands». *Land Use Policy*, 49, 310-321.
<<http://dx.doi.org/10.1016/j.landusepol.2015.07.024>>
- KANEMASU, Yoko; SONNINO, Roberta; MARSDEN, Terry i SCHNEIDER, Sergio (2008). «Testing the Web: A Comparative Analysis». A: PLOEG, Jan Douwe van der i Marsden, Terry (eds.). *Unfolding Webs: the Dynamics of Regional Rural Development*. Assen: Royal Van Gorcum, 175-210.
- KATONA-KOVÁCS, Judit; DAX, Thomas i MACHOLD, Ingrid (2011). «Governance of market in the case of local food systems as crucial dimension of the “rural web” - case study of an Austrian and a Hungarian National Park region». A: FLORIAŃCZYK, Zbigniew (ed.). *Rural areas and development*. Vol. 8. Varsòvia: Institute of Agricultural and Food Economics, 91-111.
- KITCHEN, Lawrence i MARSDEN, Terry (2009). «Creating Sustainable Rural Development through Stimulating the Eco-economy: Beyond the Eco-economic Paradox?» *Sociologia Ruralis*, 49 (3), 273-294.
<<http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9523.2009.00489.x>>
- KNICKEL, Karlheinz i RENTING, Henk (2000). «Methodological and Conceptual Issues in the Study of Multifunctionality and Rural Development». *Sociologia Ruralis*, 40 (4), 512-528.
<<http://dx.doi.org/10.1111/1467-9523.00164>>
- KNICKEL, Karlheinz; BRUNORI, Gianluca; RAND, Sigrid i PROOST, Jet (2009). «Towards a better conceptual framework for innovation processes in agriculture and rural development: from linear models to systemic approaches». A: *8th European IFSA Symposium: Empowerment of the rural actors: A renewal of Farming Systems perspectives*. Clermont-Ferrand (França), 6-10 de juliol de 2008.
- KRUEGER, Richard A. (1998b). *Analyzing & Reporting Focus Group Results*. Thousand Oaks, Londres i Nova Delhi: SAGE.
<<http://dx.doi.org/10.4135/9781483328157>>
- (1998a). *Developing Questions for Focus Groups*. Thousand Oaks, Londres i Nova Delhi: SAGE.
<<http://dx.doi.org/10.4135/9781483328126>>
- LEE, Jo; ÁRNASON, Arnar; NIGHTINGALE, Andrea i SHUCKSMITH, Mark (2005). «Networking: Social Capital and Identities in European Rural Development». *Sociologia Ruralis*, 45 (4), 269-283.
<<http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9523.2005.00305.x>>
- LEHTO, Esko i OKSA, Jukka (2009). «Networks for Local Development: Aiming for Visibility, Products and Success». A: ÁRNASON, Arnar; SHUCKSMITH, Mark i VERGUNST, Jo (eds.). *Comparing Rural Development: Continuity and change in the countryside of Western Europe*. Farnham: Ashgate, 17-46.
- LOWE, Philip; BULLER, Henry i WARD, Neil (2002). «Setting the next agenda? British

- and French approaches to the second pillar of the Common Agricultural Policy». *Journal of Rural Studies*, 18 (1), 1-17.
<[http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167\(01\)00025-0](http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167(01)00025-0)>
- LOWE, Philip; MURDOCH, Jonathan; MARSDEN, Terry; MUNTON, Richard i FLYNN, Andrew (1993). «Regulating the New Rural Spaces: the Uneven Development of Land». *Journal of Rural Studies*, 9 (3), 205-222.
<[http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167\(93\)90067-T](http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167(93)90067-T)>
- MARKANTONI, Marianna; KOSTER, Sierdjan; STRIJKER, Dirk i WOOLVIN, Mike (2013). «Contributing to a Vibrant Countryside? The Impact of Side Activities on Rural Development». *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 104 (3), 292-307.
<<http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9663.2012.00753.x>>
- MARSDEN, Terry (2006). «The road towards sustainable rural development: issues of theory, policy and practice in a European context». A: CLOKE, Paul; MARSDEN, Terry i MOONEY, Patrick H. (eds.). *Handbook of Rural Studies*. Londres: SAGE, 201-212.
- (2010). «Mobilizing the regional eco-economy: evolving webs of agri-food and rural development in the UK». *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3 (2), 225-244.
<<http://dx.doi.org/10.1093/cjres/rsq010>>
- MARSDEN, Terry i SMITH, Everard (2005). «Ecological entrepreneurship: sustainable development in local communities through quality food production and local branding». *Geoforum*, 36 (4), 440-451.
<<http://dx.doi.org/10.1016/j.geoforum.2004.07.008>>
- MARSDEN, Terry i PLOEG, Jan Douwe van der (2008). «Preface: Exploring the Rural Web». A: PLOEG, Jan Douwe van der i MARSDEN, Terry (eds.). *Unfolding Webs: the Dynamics of Regional Rural Development*. Assen: Royal Van Gorcum, vii-ix.
- MARSDEN, Terry i SONNINO, Roberta (2008). «Rural development and the regional state: Denying multifunctional agriculture in the UK». *Journal of Rural Studies*, 24 (4), 422-431.
<<http://dx.doi.org/10.1016/j.jrurstud.2008.04.001>>
- MARSDEN, Terry; BANKS, Jo i BRISTOW, Gillian (2000). «Food Supply Chain Approaches: Exploring their Role in Rural Development». *Sociologia Ruralis*, 40 (4), 424-438.
<<http://dx.doi.org/10.1111/1467-9523.00158>>
- MATTHEWS, Robin i SELMAN, Paul (2006). «Landscape as a Focus for Integrating Human and Environmental Processes». *Journal of Agricultural Economics*, 57 (2), 199-212.
<<http://dx.doi.org/10.1111/j.1477-9552.2006.00047.x>>
- MCDONAGH, John (2013). «Rural geography I: Changing expectations and contradictions in the rural». *Progress in Human Geography*, 37 (5), 712-720.
<<http://dx.doi.org/10.1177/0309132512474404>>
- MESSELY, Lies; ROGGE, Elke i DESSEIN, Joost (2013). «Using the rural web in dialogue with regional stakeholders». *Journal of Rural Studies*, 32, 400-410.
<<http://dx.doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.09.002>>
- MILONE, Pierluigi i VENTURA, Flaminia (2010). *Networking the rural: the future of green regions in Europe*. Assen: Royal Van Gorcum.
- MILONE, Pierluigi; VENTURA, Flaminia i YE, Jingzhong (2015). «Introduction». A: MILONE, Pierluigi; VENTURA, Flaminia i YE, Jingzhong (eds.). *Constructing a New Framework for Rural Development*. Bingley: Emerald, 1-17.

- MITCHELL, Clare J. A. (1998). «Entrepreneurialism, commodification and creative destruction: a model of post-modern community development». *Journal of Rural Studies*, 14 (3), 273-286.
<[http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167\(98\)00013-8](http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167(98)00013-8)>
- MONLLOR RICO, Neus (2013). «La nova pagesia: vers un nou model agrosocial». *Quaderns Agraris*, 35, 7-24.
- MORGAN, David L. (1998a). *The Focus Group Guidebook*. Thousand Oaks, Londres i Nova Delhi: SAGE.
<<http://dx.doi.org/10.4135/9781483328164>>
- (1998b). *Planning Focus Groups*. Thousand Oaks, Londres i Nova Delhi: SAGE.
<<http://dx.doi.org/10.4135/9781483328171>>
- MOSCHITZ, Heidrun i FELDMANN, Corinna (2010). «Communication in the rural web: a case study of the dairy in Andeer». A: *9th European IFSA Symposium: Building sustainable rural futures: The added value of systems approaches in times of change and uncertainty*. Viena (Àustria), 4-7 de juliol de 2010.
- MURDOCH, Jonathan (2000). «Networks – a new paradigm of rural development?» *Journal of Rural Studies*, 16 (4), 407-419.
<[http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167\(00\)00022-X](http://dx.doi.org/10.1016/S0743-0167(00)00022-X)>
- MURDOCH, Jonathan; MARSDEN, Terry i BANKS, Jo (2000). «Quality, Nature, and Embeddedness: Some Theoretical Considerations in the Context of the Food Sector». *Economic Geography*, 76 (2), 107-125.
<<http://dx.doi.org/10.1111/j.1944-8287.2000.tb00136.x>>
- NEUMEIER, Stefan (2012). «Why do Social Innovations in Rural Development Matter and Should They be Considered More Seriously in Rural Development Research? Proposal for a Stronger Focus on Social Innovations in Rural Development Research». *Sociologia Ruralis*, 52 (1), 48-69.
<<http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9523.2011.00553.x>>
- NOGUÉ, Joan (2010). *Paisatge, territori i societat civil*. València: Edicions 3 i 4.
- (2014). «El reencuentro con el lugar. Nuevas ruralidades, nuevos paisajes y cambio de paradigma». A: *XVII Coloquio de Geografía Rural (Colorural 2014)*. Girona, 3-6 de setembre de 2014.
- OLIVA SERRANO, Jesús (1997). «Estructuración y reestructuración de espacios y sociedades rurales: nuevas reflexiones sobre unos procesos no esperados». *Zainak*, 14, 321-337.
- PALLARÈS-BARBERA, Montserrat; TULLA, Antoni F. i VERA, Ana (2004). «Spatial loyalty and territorial embeddedness in the multi-sector clustering of the Berguedà region in Catalonia (Spain)». *Geoforum*, 35 (5), 635-649.
<<http://dx.doi.org/10.1016/j.geoforum.2004.03.004>>
- PALLARÈS-BLANCH, Marta; PRADOS, María José i TULLA, Antoni F. (2014). «Naturbanization and Urban-Rural Dynamics in Spain: Case Study of New Rural Landscapes in Andalusia and Catalonia». *European Countryside*, 6 (2), 118-160.
<<http://dx.doi.org/10.2478/euco-2014-0008>>
- PALLARÈS-BLANCH, Marta; TULLA, Antoni F. i VERA, Ana (2015). «Environmental capital and women's entrepreneurship: a sustainable local development approach». *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, 10 (3), 133-146.
- PAÛL, Valerià (2013). «Hopes for the countryside's future. An analysis of two endogenous development experiences in south-eastern Galicia». *Journal of Urban and Regional Analysis*, V (2), 169-192.
- PAZ RICO, Armand (2008). *El secret del vi del Priorat: el terror, la història o la seva gent?* Valls: Cossetània.

- PERKINS, Harvey C. (2006). «Commodification: re-resourcing rural areas». A: CLOKE, Paul; MARSDEN, Terry i MOONEY, Patrick H. (eds.). *Handbook of Rural Studies*. Londres: SAGE, 243-257.
- PIKE, Andy; RODRÍGUEZ-POSE, Andrés i TOMANEY, John (2007). «What Kind of Local and Regional Development and for Whom?». *Regional Studies*, 41 (9), 1253-1269. <<http://dx.doi.org/10.1080/00343400701543355>>
- PLOEG, Jan Douwe van der; LONG, Ann i BANKS, Jo (2002). *Living countryside: Rural development processes in Europe. The state of the art*. Doetinchem: Elsevier.
- PLOEG, Jan Douwe van der; RENTING, Henk; BRUNORI, Gianluca; KNICKEL, Karlheinz; MANNION, Joe; MARSDEN, Terry; ROEST, Kees de; SEVILLA-GUZMÁN, Eduardo i VENTURA, Flaminia (2000). «Rural Development: From Practices and Policies towards Theory». *Sociologia Ruralis*, 40 (4), 391-408. <<http://dx.doi.org/10.1111/1467-9523.00156>>
- PLOEG, Jan Douwe van der; i ROEP, Dirk (2003). «Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe». A: HUYLENBROECK, Guido van i Durand, Guy (eds.). *Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and rural development*. Aldershot: Ashgate, 37-53.
- PLOEG, Jan Douwe van der; i MARSDEN, Terry (2008). *Unfolding Webs: the Dynamics of Regional Rural Development*. Assen: Royal Van Gorcum.
- PLOEG, Jan Douwe van der; BROEKHUIZEN, Rudolf van; BRUNORI, Gianluca; SONNINO, Roberta; KNICKEL, Karlheinz; TISENKOPFS, Talis i OOSTINDIE, Henk (2008). «Towards a Framework for Understanding Regional Rural Development». A: PLOEG, Jan Douwe van der i MARSDEN, Terry (eds.). *Unfolding Webs: the Dynamics of Regional Rural Development*. Assen: Royal Van Gorcum, 1-28.
- POSADA, Marcelo (1999). «El espacio rural entre la producción y el consumo: algunas referencias para el caso argentino». *EURE*, 25 (75), 63-76. <<http://dx.doi.org/10.4067/S0250-71611999007500003>>
- RAY, Christopher (2001). *Culture economies: a perspective on local rural development in Europe*. Newcastle upon Tyne: Centre for Rural Economy.
- REIG MARTÍNEZ, Ernesto (2002). «La multifuncionalidad del mundo rural». *Información Comercial Española, ICE: Revista de Economía*, 803, 33-44.
- RENTING, Henk; MARSDEN, Terry i BANKS, Jo (2003). «Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development». *Environment and Planning A*, 35 (3), 393-411. <<http://dx.doi.org/10.1068/a3510>>
- RUBIO TERRADO, Pascual (2010). «Modelización de los cambios y evolución reciente del sistema rural español». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 54, 203-235.
- SABATÉ ALENTORN, Jaume (2001). «Desenvolupament socioeconòmic dels pobles de l'antic Priorat». *Revista del Centre de Lectura de Reus*, 6, 4-7.
- SHARPLEY, Richard (2002). «Rural tourism and the challenge of tourism diversification: the case of Cyprus». *Tourism Management*, 23 (3), 233-244. <[http://dx.doi.org/10.1016/s0261-5177\(01\)00078-4](http://dx.doi.org/10.1016/s0261-5177(01)00078-4)>
- SHUCKSMITH, Mark i RØNNINGEN, Katrina (2011). «The Uplands after neoliberalism? The role of the small farm in rural sustainability». *Journal of Rural Studies*, 27 (3), 275-287. <<http://dx.doi.org/10.1016/j.jrurstud.2011.03.003>>
- SHUCKSMITH, Mark (2000). «Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion: Perspectives from LEADER in the UK». *Sociologia Ruralis*, 40 (2), 208-218. <<http://dx.doi.org/10.1111/1467-9523.00143>>

- STÖHR, Walter B. (1992). «Local initiative networks as an instrument for the development of peripheral areas». A: TYKKYLÄINEN, Markku (ed.). *Development Issues and Strategies in the New Europe: Local, Regional and Interregional Perspectives*. Aldershot: Avebury, 203-209.
- TARRAGONA, Eva (2014). «No fou el vi el que ens portà al Priorat...». *SENdÈRIA*, 6.
- TAYLOR, Peter J. (1989). «The error of developmentalism in human geography». A: GREGORY, Derek i WALFORD, Rex (eds.). *Horizons in Human Geography*. Londres: Macmillan, 303-319.
- TOBIAS, Silvia i MÜLLER WAHL, Priska (2013). «Can place branding support landscape conservation in city-regions? A case study from Switzerland». *Land Use Policy*, 30 (1), 266-275.
<<http://dx.doi.org/10.1016/j.landusepol.2012.03.021>>
- TREGEAR, Angela; ARFINI, Filippo; BELLETTI, Giovanni i MARESCOTTI, Andrea (2007). «Regional foods and rural development: The role of product qualification». *Journal of Rural Studies*, 23 (1), 12-22.
<<http://dx.doi.org/10.1016/j.jrurstud.2006.09.010>>
- VÁZQUEZ BARQUERO, Antonio (1999). «La política de desarrollo económico local en Europa». A: RODRÍGUEZ GUTIÉRREZ, Fermín (coord.). *Manual de desarrollo local*. Gijón: Trea, 42-60.
- WARD, Neil (1993). «The Agricultural Treadmill and the Rural Environment in the Post-Productivist Era». *Sociologia Ruralis*, 33 (3/4), 348-364.
<<http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9523.1993.tb00969.x>>
- WARD, Neil; ATTERTON, Jane; KIM, Tae-Yeon; LOWE, Philip; PHILLIPSON, Jeremy i THOMPSON, Nicola (2005). «Universities, the Knowledge Economy and 'Neo-Endogenous Rural Development'». *Centre for Rural Economy Discussion Paper Series*, 1, 1-15.
- WELLBROCK, Wiebke; ROEP, Dirk i WISKERKE, Johannes (2012). «An integrated perspective on rural regional learning». *European Countryside*, 4 (1), 1-16.
<<http://dx.doi.org/10.2478/v10091-012-0010-y>>
- WISKERKE, Johannes S. C. (2009). «On Places Lost and Places Regained: Reflections on the Alternative Food Geography and Sustainable Regional Development». *International Planning Studies*, 14 (4), 369-387.
<<http://dx.doi.org/10.1080/13563471003642803>>
- WOODS, Michael (2011). *Rural*. Oxon i Nova York: Routledge.
<<http://dx.doi.org/10.4324/9780203844304>>